

ЕРИК ХОБСБАУМ, КОМУНИСТА КОЈИ ЈЕ ОБЈАСНИО ИСТОРИЈУ

Ерик Хобсбаум је био историчар и комуниста. Први позив му је донео велики успех. Кад је умро 2012, у деведесет петој години, готово све његове књиге и даље су биле у штампи, текстови су му били преведени на више од педесет језика, а говори у његову славу одржани су широм света. Иза себе је оставио задивљујући опус, чији је део и врло читана тетралогича која се протеже од 1789. до 1991, као и вокабулар који је донео револуцију у проучавању модерне историје: „измишљање традиције“, „примитивни побуњеници“, „општа криза“ седамнаестог века, „двострука револуција“, „дуги деветнаести век“ и „кратки двадесети век“.

Његов други позив није имао тако добар исход. Хобсбаум се придружио Комунистичкој партији 1936. и остао у њој педесетак година. Не само да је ствар којој је посветио живот нестала у срамоти, већ ће и ђубре које обећавала да ће почистити с позорнице – етнички и национални шовинизам – у догледно време поново покушати да се избори за легитимитет. Још је 1990. Хобсбаум предвидео како ће распад Совјетског Савеза убрзати силе „замрзнуте већ седамдесет година“. Он је сагледао последице тог распада мање као изневеравање властитих нада, а више као коду „најубиственијем столећу“ у историји, које је, у Европи, донело обнову тортуре, свесног покоља милиона људи, пропаст државних структура и ерозију норми социјалне солидарности.

„Губитници су“, рекао је једном Хобсбаум, „најбољи историчари.“ Но, ако је Хобсбаумова судбина и била да ужива у интелектуалном успеху док проживљава политичку пропаст, то искуство је можда било плодносније него што је он то поимао. Оно му је дало трајну историјску тему – борбу политичара и политичарки да се домогну крова света, као и економске силе које су их надвладале. Као и код свих великих историчара, иронија је била Хобсбаумов потпис, окретање кола среће његовог мастило. Разлог је био једноставан: „Ништа... не може да изоштри ум историчара као пораз.“ Имао је среће што их је доживео тако много.

Хобсбаумов биограф, Ричард Еванс, један је од најистакнутијих британских историчара и аутор импресивне трилогије о нацистичкој Немачкој. Познавао је Хобсбаума веома дуго, премда „не блиско“, и имао неограничен приступ његовим јавним и личним документима. Ниједном од њих двојице то није добро послужило. Више налик набацаним подацима него биографији, књига *Ерик Хобсбаум: животи и историји* (*Eric Hobsbawm: A Life in History*) препуна је безначајних појединости, попут итинерара с Хобсбаумових путовања, који се протежу до његових тинејџерских дана, препричаних до последњег детаља. Подривају је и грешке: Барбара Еренрајк није биограф Росе Луксембург, нити је Салвадор Аљенде био комуниста. Биографија има осамсто стра-

ница зато што је Хобсбаум „живео веома дуго“, саопштава нам Еванс, а он је желео да „пусти Ерика да исприча своју причу властитим речима што је више могуће“. Али, кад се приближимо двестотој страници, а Хобсбаум тек што је завршио факултет, постаје јасно да проблем није Хобсбаумова дуговечност и распричаност, већ одсуство селекције код његовог биографа.

Уместо проницљивих анализа Хобсбаумових књига, ишчитаних спрам промена у послератној политици и култури, Еванс посвећује странице натезању око уговора, тантијема, превода и продаје. Ти избори су оправдани, у једном случају, релевантном драгоцености – након Хладног рата, антикомунистички ветрови који су дували из Париза спречили су да се превод Хобсбаумовог бестселера *Доба експирема* појави на француском тржишту – а у другом награђени правим драгуљем – Хобсбаум се распитивао код свог агента да ли је „могуће обзнанити“ *Доба експирема*, које је изашло 1994, „и објавити одломке из њега на ИНТЕРНЕТУ (међународна рачунарска мрежа)“. Осим тога, Евансови осврти на издавачку индустрију функционишу углавном као омаж Тролоповој изреци: „Одузмите енглеским ауторима њихова ауторска права и врло ускоро ћете Енглеској одузети њене ауторе.“

Неминовно, Еванс је у сенци Хобсбаумових живописних мемоара *Интересантна времена*. Наслов се односи на чувену клетву, наводно кинеску: „Дабогда живео у занимљивим временима.“ Хобсбаум се родио у египатској Александрији 1917, пет месеци пре Бољшевичке револуције. Две године касније, његова породица се преселила у Беч, који се у мемоарима описује као осиромашена престоница великог царства, припојена, након пропасти империје, омаленој провинцијалној републици велике лепоте, која није веровала да треба да постоји. Отац му је умро 1929, а мајка 1931. Оставши сироче са четрнаест година, Хобсбаум се преселио у Берлин, где је живео код родбине.

Посрнула економија и рађање фашизма одвели су књишког тинејџера ка комунизму. Хобсбаум је почео да се припрема за одбрану од нациста и да се с муком пробија кроз Маркса. (У седамнаестој години, са жаљењем је приметио да није довољно читао Маркса; до тог тренутка је, примећује Еванс, већ прогутао први том *Каишишала, Беду филозофије, Осамнаести пример Луја Бонапартше и Класне борбе у Француској*.) Кад су нацисти дошли на власт, преселио се у Британију. Пошто је завршио основне и пост-дипломске студије на Кембриџу и обезбедио себи место предавача на Колеџу Биркбек, почео је да живи бајним животом у Лондону, где је одлазио на забаве које је организовао позоришни критичар Кенет Тајнан, а посећивали их А. Џ. Ер, Робин Блекберн и Лајза Минели.

Али *Интересантна времена* имају друго, непланирано значење. Хобсбаум је био опседнут досадом; његово искуство досађивања појављује се најмање двадесет седам пута у Евансовој биографији. Да није било Маркса, говори нам Хобсбаум, у једној књизи есеја, он никад не би „развио било какво посебно занимање за историју“. Тај предмет је био сувише једноличан. Британски писац Адам Филипс описује досаду као „стање привременог ишчекивања у којем је све започето и ништа не почиње“. Више него жељу за узбуђењем, досада садржи жудњу за наративом, за ангажованошћу која јамчи пажњу према свету.

Неки други биограф би можда могао да пронађе у Хобсбаумовој досади врата ка свеукупној равни комунистичког искуства. Марксизам је изискивао да прикаже политичку жудњу као објективну форму, да учини људску намеру каузалном силом на свету. Још од Макијавелија политични људи нису тако снажно промишљали поравнавање деловања и могућности, раздвојеност јавног наступа и личне жеље. Хобсбаумови живот и дело су типичан случај таквих питања. Од Еванса, међутим, добијамо само досаду: безоблично резимирање свега што је започето и ничег што не почиње, супротност знаменитом животу – у којем су „јавни догађаји део текстуре наших живота“, како је Хобсбаум писао, а „не само пуки индикатори“ – какав је Хобсбаум намеравао да опише и желео да води.

На крају тунела сваке марксистичке имагинације лежи страх – да је капитализам признао наизглед тако dostatне силе које ће засенити потребу капиталиста да га надгледају и способност револуционара да га потисну. „У буржоаском друштву капитал је самосталан и личан“ тврди *Манифест комунистичке партије*, „док је активна индивидуа несамостална и безлична.“ Током целог живота Маркс се снажно борио да одагна ту визију. Као и Хобсбаум.

Доба револуције, први од четири Хобсбаумова тома о модерној историји, почиње Француском револуцијом и британском индустријском револуцијом, двома експлозијама с краја осамнаестог века које су изазвале највећу промену у људској историји још од античког доба. Према Хобсбауму, та „двострука револуција“ најавила је два различита одређења према модерности. У првом, мушкарци и жене су желели да промене свет путем усклађеног деловања. У другом, промена је постојала, али се догодила случајно и посредно, преко изборâ пословних људи „чији је једини закон био да купују на најјефтинијем тржишту и продају без ограничења на најскупљем“. То су биле водеће фигуре модерности: политичке и економске. Обе су се бориле за превласт, свака је желела контролу заплета.

Хобсбаум почиње с индустријском револуцијом, каже, зато што „без ње не можемо да појмимо безлични талас историје с којим су се родили истакнутији људи и догађаји нашег доба“. Испрва, економска фигура узима вођство; капиталистичка индустријализација поставља сцену за политичке догађаје који следе. Док постаје све снажнија, капитализам прети да гурне политичке глумце с позорнице и у једном тренутку делује да је победио. „Богови и краљеви прошлости су били беспомоћни пред пословним људима и парним моторима садашњости“, пише Хобсбаум. „Трговци и предузетници“, а не државници или генерали, „мењају свет.“

Но, од почетка нам је Хобсбаум причао контрапричу, подривајући капиталистичку тежњу према наративној супремацији. Индустријски капитализам се, подсећа нас он, није родио из безгрешног зачећа; он је био дете политичких родитеља. Нису предузетничка проицљивост или изумитељско знање индустријализовали Британију; технологија је, најзад, била напреднија у Француској. У Британији је било важно државништво. Путем агресивног ратовања с европским такмацима и прорачунатим изборима у колонијалној администрацији, Британија је освојила светско тржиште за своју привреду. Сви се слажу да је памук био мотор индустријске револуције, али је „проширење ланкаширских тржишта“ постало „главно обележје светске историје“,

према Хобсбаумовим речима, не због херојства пословних људи или генијалности машина. Разлог томе је била систематска деиндустријализација Индије коју је спроводио британски монопол тамо успостављен „помоћу рата, револуција других народа и властите империјалне владавине“.

Француска револуција, с друге стране, била је најстрашнији исказ политичког деловања још откако је Аристотел прогласио човека политичком животињом. Путем свесних и усаглашених акција, револуционари су стварали нови свет. Мада, Хобсбаум наводи списак социјалних и економских узрока те револуције, придајући највећу важност идејама и интелектуалцима, што тврди и за револуције из 1848, у следећем тому серијала, *Добу књижицала*. „Снажан консензус општих идеја унутар прилично кохерентне друштвене групе дао је револуционарном покрету ефективно јединство“, пише Хобсбаум. Слом монархије је вероватно био неминован, али управо је деловање идеолога „направило разлику између пуког краха старог режима и ефективне и брзе замене новим“.

Управо тај сукоб је Хобсбаум искористио да уобличи ток историје. Двострука револуција била је почетни пуцањ који је послао маратонце у трку. Први су трчали под барјаком тржишта, поштујући законе као да су они слепе силе природе; други су трчали под барјаком политике, обликујући законе према разуму и говору. Смисао није био у томе ко ће први стићи до циљне линије, већ ко ће остати на ногама кад се трка заврши.

Испрва је буржоазија зграбила заставу политике, удруживши снаге с радничком сиротињом да преобрази француску монархију у републику, а потом да одбрани ту републику од непријатељских контрареволуционара. „Њено достигнуће било је надљудско“, пише Хобсбаум. Чак и под Наполеоном, буржоазија је била вољна да користи политичке инструменте рата, права и државотворности како би укинула феудализам и испунила атмосферу јонима револуције. Више од сваког економског морања, тврди Хобсбаум, револуција и рат били су одлучујући фактори у еманципацији француских и делом европских сељака.

Али то је био последњи пут да буржоазија одене такав костим. Након 1830, политика и револуција су допале под терет друштвеног питања – еманципације радничке класе – због чега се буржоазија суздржала од потезања политичких полуца у своје име, чак и по цену властитих интереса. *Доба књижицала* почиње 1848, с потпуно деполитизованом буржоазијом. Тамо где је некад бацала карте на револуцију, сад је видела ред и стабилност као предуслове капиталистичке експанзије. Одбацивши „награде и опасности“ које носи *la grande nation*, пише Хобсбаум, буржоазија је послала политику „у хибернацију“.

То је Хобсбаумов следећи заокрет у заплету. Економија је омогућила буржоазији неколико прилика да буде велика. Индустријалци су градили пруге, чистили канале и полагали телеграфске каблове испод мора. Уједињавали су свет. Али њихове амбиције имале су једну ману – за њих су „историја и зарада биле једна те иста ствар“. Стварање историје ризикује пропаст; остваривање профита то не трпи. За Хобсбаума, буржоаска драма је била „драма напретка“, којем су, зато што се сматрало да је неминован, недостајали елементи неизвесности, реверзибилности и ироније. Кад је буржоазија постала стриктно економски играч, представа је постала права ствар. „Било је то

њихово доба“, каже Хобсбаум за буржоазију, али они нису били његови протагонисти. Та титула припадала је капитализму, речи која се тек тад полако појављивала у употреби.

И тако је барјак политике – било партија, било масовних штрајкова или револуција – преузела радничка класа. Стална тема Хобсбаумовог писања, не само у те четири књиге већ и у бројним есејима, јесте фокусирање на радничку класу као политичког играча, а не као социолошко-економску категорију. Управо му је ту карактеристичан стил – отварање снажном реченицом која садржи генерализовану тезу, потом сахрањивање тезе испод стотину квалификација, а онда вађење тезе из гроба сачињеног од ограда, тако да изрони као обновљена сила – нарочито добро послужио. Не само да му је омогућио да демонстрира апсолутно владање правилом и изузецима, већ га је спасао и непримерене маније за контингенцијама, фетиша према сугестивним детаљима, који нарушава дело многих историчара.

Радничка класа се родила, пише Хобсбаум, упркос свему што је било против ње. Након што су револуције 1848. пропале, вође нових пролетерских покрета биле су у затвору, у егзилу или заборављене – понекад, напомиње Хобсбаум, све троје. Писати о друштвеним револуцијама у деценијама након 1848. јесте „као да пишете о змијама у Британији; оне постоје, али нису значајан део фауне“. У *Добу царсџива*, трећој књизи, која почиње са 1875, Хобсбаум скицира, још сувереније, додатне препреке за радничку класу: вртоглаву хетерогеност језика, вере, етничке припадности, занимања, места, националности и тако даље. Хобсбаум примећује да су 1880. велике партије радничке класе „једва постојале“ – изузев (ево оне ограда) у Немачкој. „До 1906“, пише он, те партије су „толико узимане здраво за готово да је неки немачки интелектуалац могао да објави књигу на тему 'Зашто нема социјализма у САД?'“.

Шта се променило? Као и код Француске револуције, Хобсбаум наглашава улогу милитаната који су разумели „примат политике“ – нарочито снагу „идеологије коју носи организација“. У деценијама пред Први светски рат, социјалисти под утицајем Маркса су донели радницима у градовима, селима и градским четвртима нов „јединствен идентитет, 'пролетерски'“, заједно са средством за деловање у складу с тим идентитетом – партију или синдикат. Иако појединачно наводи, као и код Француске револуције, економску позадину тих напора, Хобсбаум се добрано труди да нагласи политичку прожетост економије. Током тог периода држава је све више организовала тржиште и радна места, стварајући интегрисане привредне гране које су омогућиле радничко деловање на националном нивоу.

Борба између капитализма и социјализма никад није била питање начина организације привредног живота; она је представљала питање да ли ће живот организовати привреда. Поднаслов Марксовог *Кајтшала* је „Критика“ – не „Одбрана“ или „Теорија“ – „политичке економије“. Према Хобсбаумовим речима, Марксизам је повлачио са собом „разматрања... деловања, воље и одлучивања“; он је био „документовање изборâ“, а не трактат о неизбежностима. Другим речима, савремена повест је била приповест због покушаја мушкараца и жена да подреде економију политици.

Да ли је тај покушај успео? Делује да је одговор, за Хобсбаума, не. Древни народи су веровали да се економија налази у домаћинству, које је место производње, као и на тржници, где су домаћинства размењивала вишкове. Иза тога је почивао јавни жи-

вот државног уређења; политика је почињала тамо где се економија завршавала. Али у модерном свету, објавио је Хобсбаум у *Маршалским предавањима*, „историја и економија су се развиле заједно“. Сваки опис политичког деловања морао је да се суочи с чињеницом да је економија сад медијум политичке акције. Капитализам није био темељ политичке надградње, како се то често представља у уџбеничким описима марксизма; он је био политика сам по себи.

Тај увид пружио је Хобсбауму фасцинантну историјску визију, као кад је приметио, узгред, како је политичке ритмове неиндустријског света, условљене оскудицом или обиљем жетвеног циклуса, убрзао индустријски свет својом експанзијом и растурањем пословног циклуса. Или кад је приметио, у *Измишљању традиције*, како се јавни простор мења услед реакције на масовну политику капиталистичког спорења: тамо где су просторе некад украшавали барокни детаљи који приказују сјај перманентности старог света, нови простори су били огољени, без икаквог украса, пуштајући пажњу да се усредсреди на „покрет самих играча“ – првенствено, радничке класе – док марширају преко трга.

Политички, тај увид је био извор фрустрације и очаја. Ма колико се Хобсбаум надао да ће покренути политизованог радника ка врху економске планине, та планина се испоставила као неосвојива, као што ће догађаји с краја двадесетог века показати. „Радикали и социјалисти више не знају“, рекао је, крајем деветсто седамдесетих, „како да пређу из старог у ново“. Кад се грађевина комунизма по совјетском моделу и западњачке социјалне демократије срушила – што је једна од великих тема његовог четвртог и последњег тома *Доба експрима* – с њом није пропао радник већ политички играч. Тржишно друштво које је изникло из тих рушевина није било додатак владавини демократије већ њена замена. Јер оно „пориче потребу за *полицијским* одлукама“, пише Хобсбаум 2001. Тржишно друштво је алтернатива било којој врсти политике, каже он. Маратон је био завршен; економија је победила.

Након 1956, кад је Совјетски Савез упао у Мађарску и Никита Хрушчов открио Стаљинове злочине, многе Хобсбаумове колеге историчари су напустили Комунистичку партију. Хобсбаум је остао. Годинама су га питали зашто.

Питање је било погрешно, делом зато што је претпостављало катексис који никад није постојао. У поглављу својих мемоара под насловом „Кад сам био комуниста“, Хобсбаум описује живот „потпуног емоционалног идентификовања“ и „*свеојшће* посвећености“ који партија тражи. За писца тако емпиријски обликованог ума, међутим, упадљиво је да Хобсбаум никад не цитира ниједан пример властите посвећености и идентификовања те врсте. Од почетка, његово чланство је подразумевало дуге тренутке дистанцирања и неслагања. Као што Еванс истиче, Хобсбаум је мислио да је нацистичко-совјетски споразум о ненападању, подржан од партије, био лоша идеја, а одбио је и да се сложи са ставом партије у погледу Тита, који је раскрстио са Стаљином. Кад је партија послала писма Хобсбауму у којима му је налагала да промени песму, он их је бацио у ђубре. У Сједињеним Државама, како то јасно пише Ричард Рајт у *Боју који је омануо (The God That Failed)*, снага захтева партије узроковала је трауматичан раскид с њом. У Британији, наводи Хобсбаум у мемоарима, партија нас „није терала да радимо ништа драматично“. Улазак, излазак, све је било исто.

Али је питање зашто је Хобсбаум остао у партији било погрешно из другог разлога – често је претпостављало да Хобсбаум верује у утопију по сваку цену. Да ли је Хобсбаум заиста замишљао, питао га је писац Мајкл Игњатијеф у интервјуу 1994, да би „петнаест или двадесет милиона жртава можда било оправдано да је светла будућност заиста створена?“

Хобсбаум је рекао да би, што му је донело бескрајне невоље. Али вреди размотрити његов пун одговор. Како је Хобсбаум подсетио Игњатијефа, питање комунизма се појавило у време кад су „масовно убијање и масовне патње били апсолутно универзални“. Милиони су убијени у империјалним масакрима, Јерменском геноциду и Првом светском рату; потом је умарширао фашизам и патње су се увећале. Свака особа се сад суочавала с избором. Гледати како муке постају све горе, рекао је Хобсбаум у једном другом интервјуу, или ризиковати и борити се за „нови свет... који ће се родити из крви, суза и ужаса“. Кренути путем на којем се насиље можда може посматрати као средство, а не као крај; предузети акције које ће довести наратив до смисла, а не до краја. То је комунизам нудио: „Било је, или то или ништа.“ Како се испоставило, комуниста је добио и једно и друго – и то и ништа.

Али оно што комуниста није могао да уради у животу, историчар може на страници. У два века модерног света, Хобсбаум је приказао драматичан распон који ниједан историчар отад није успео да опише. „Историја нам је потребна“, написао је Ниче, „али у много другачијем облику од изанђалих дангуба у башти знања.“ Хобсбаум нам је дао ту историју. Ниче се надао да ће она можда послужити сврси „живота и деловања“, али за Хобсбаума је она била супротно – сублимација политичких импулса извитоперених у животу и неиспуњених кроз деловање. Његови порази су му омогућили да види како су се мушкарци и жене борили да створе смислен живот у историји, и од ње.

Тријумф није био само Хобсбаумов. Прешавши с политике на папир, помогао му је управо медијум самог марксизма, чијим основним текстовима дугујемо неке од најизузетнијих ликова савремене књижевности, од „баука над Европом“, преко васкрслих Римљана у „Осамнаестом бримеру“ до „нашег пријатеља Богаташа“ из *Кайиџала*. Способност Маркса да пронађе људску драму у безличном – „у концепту капитала“, како је написао у делу *Grundrisse*, увек „постоји капиталиста“ – подсећа нас на оно што је Хобсбаум, у очају, заборавио. Чак и кад делује да су структуре све заклониле, могу се видети силуете људског облича како прелазе преко позорнице и уобличавају и разобличавају своју судбину.

(С енглеској превео **Ијор Цвијановић**)